

Krystian HEFFNER

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

SEMIURBANIZACJA A SUBURBANIZACJA. EWOLUCJA PROCESÓW W AGLOMERACJI OPOLSKIEJ

SEMI-URBANISATION AND SUBURBANISATION. EVOLUTION OF PROCESSES IN THE OPOLE AGGLOMERATION

ABSTRACT: The discussion on characteristic features of urbanisation process in rural surroundings of Opole which were started quite early in the beginning of XIX Century is provided. Process of urbanisation was closely connected to industrialisation of rural areas there and should be summarized as *semi-urbanisation*. This process was parallel to suburbanisation and many areas were effected by both of them. Discussion on research and scientific roots of the term *semi-urbanisation* in economic and social geography, regional and rural policy as well as in local studies is given. Special attention have been paid to genesis of urbanisation process in rural areas of Opole Silesia and its evolution till the period of economic transformation in Poland. Spatial diffusion of suburbanisation and semi-urbanisation processes in the region is analysed also. The paper try to define as much the term *semi-urbanisation* fit to the very characteristic features and advances of urbanisation phenomenon in Opole Agglomeration during the period of transition in Poland.

KEY WORDS: urbanisation process, semi-urbanisation, suburbanisation

Wprowadzenie

Dyskusja nad charakterystycznymi cechami procesu, który nazwano semiurbanizacją, i który odnoszono początkowo do zjawisk urbanizacyjnych na obszarach wiejskich Śląska Opolskiego (Goluchowski 1965, 1966) jest ciągle otwarta (Zioło 2008). Chociaż adekwatność tego terminu do procesów urbanizacyjnych wsi w województwie opolskim zachodzących w latach dziewięćdziesiątych XX w. i później wymaga głębszych badań i szerszego uzasadnienia.

Przemiany strukturalne w osadnictwie wiejskim Opolszczyzny wielokrotnie były przedmiotem dogłębnych studiów w literaturze geograficznej, socjologicznej i ekonomicznej, przede wszystkim w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych minionego

stulecia¹. Zwracano wtedy uwagę na charakterystyczne dla regionu, silnie zaawansowane zmiany urbanizacyjne na wsi. Wątpliwości nie budził ich suburbanizacyjny charakter w szerokim otoczeniu Opola i większych miast wschodniej części Opolszczyzny. Jednak głębokie zaawansowanie tych zjawisk (w porównaniu z innymi obszarami kraju) oraz ich odrębności o charakterze społeczno-kulturowym, zauważone w szerokiej strefie obszarów wiejskich powiązanych z aglomeracją opolską, skłoniły do nazwania ich semiurbanizacją (Golachowski 1967). Jak się później okazało, w innych częściach Polski (również Europy – m.in. w Słowenii, Austrii, Niemczech, Czechach, Węgrzech i Słowacji), przede wszystkim południowej i południowo-wschodniej, stwierdzono analogiczny lub podobny przebieg procesów żywiłowej urbanizacji wsi.

Procesy urbanizacyjne na obszarach wiejskich są obejmowane zwykle trzema terminami – suburbanizacją, semiurbanizacją i deruralizacją. Przez długi czas urbanizację wsi rozpatrywano jako bezpośrednią konsekwencję procesu industrializacji. Później zwrócono też uwagę na procesy modernizacyjne, przypisując im rolę czynnika przemian strukturalnych poza obszarami miast. Tradycyjnie urbanizacja wsi jest traktowana jako „proces upodobniania się wsi do miast, który ma doprowadzić, według różnych koncepcji, do zatarcia różnic między miastami i wsiami w bliżej nieokreślonej przyszłości i zakresie” lub też jako „przemiany zdążające do wyrównywania się dysproporcji w warunkach i sposobie życia między wsią a miastem”, przy czym przyjmuje się zwykle „różne aspekty tego procesu: funkcjonalny, ekologiczny, społeczno-zawodowy, społeczno-kulturowy, ekonomiczny, krajobrazowy itd.” (Rakowski 1975). Tak rozumiana urbanizacja wsi nazywana jest suburbanizacją.

Termin suburbanizacja określa więc przemiany urbanizacyjne wsi leżących w strefach podmiejskich, z czasem wchłanianych przez miasto (Prochownikowa 1975; podobnie również Berezowski 1976, Czyżewski 1986, Jakóbczyk-Gryszkiewicz 1995, Zathay 2003 i inni). Jednak włączanie zurbanizowanych obszarów wiejskich (wsi) w formalną strukturę miast dokonywało się i dokonuje w różnym tempie i według zasad odmiennych w poszczególnych krajach, a nawet w okresach. Dlatego często zdarza się, że w układach miejskich znajdują się obszary nie w pełni zurbanizowane, a poza obszarami administracyjnymi miast wsie całkowicie zurbanizowane, różniące się od nich tylko statusem formalnym, co oczywiście wywołuje wiele trudnych do rozwiązania problemów z zakresu planowania przestrzennego.

W takim kontekście przyjmuje się, że suburbanizacja jest jedną z historycznych faz procesu urbanizacji, która poprzedza dezurbanizację i reurbanizację miast (Brol 1996). Genezę tego zjawiska sytuowano w okresie rewolucji przemysłowej XIX w. i w początkach XX w., łącząc je z gwałtownym przestrzennym rozwojem miast (inwazja miast na otaczające obszary wiejskie). Wchłaniały one stopniowo sąsiadujące wsie, w konsekwencji rosnącego zagęszczenia związanego z koncentracją przemysłu i ludności

¹ Literaturę traktującą o procesach semiurbanizacji w województwie opolskim omówiono w: Heffner 2008.

(Golachowski 1965). Absorbowały również coraz szerzej i na masową skalę zasoby siły roboczej z obszarów wiejskich. Proces suburbanizacji wiąże się ściśle z fordowskim paradygmatem rozwoju, z pojęciem społeczeństwa industrialnego, a więc ze zjawiskami, które w Europie najintensywniej ujawniły się w połowie XX w. (Czarnecki 2008).

Spowolnienie tego procesu („rozlewania się” miast na obszary wiejskie) nastąpiło w latach siedemdziesiątych XX w. w wyniku światowego kryzysu gospodarczego, który skutkowało stagnacją i upadkiem wielu okręgów przemysłowych, szczególnie monofunkcyjnych lub opierających się na tradycyjnych gałęziach przemysłu. Spośród licznych niekorzystnych zjawisk społeczno-gospodarczych najistotniejsze znaczenie miał wzrost bezrobocia i powrotny odpływ części uwolnionej siły roboczej na wieś (przejście suburbanizacji w fazę dezurbanizacji). Najczęściej uznaje się ten etap za przejściowy do zjawisk nazywanych reurbanizacją (odpowiada im postfordowskie pojęcie społeczeństwa postindustrialnego). Charakterystyczną cechą jest intensywny wzrost sektora usługowego (także na obszarach wiejskich) oraz przejście od układów hierarchicznych w organizacji państwa, gospodarki i społeczeństwa do struktur poziomych, często sieciowych, charakteryzujących się dużą elastycznością. W efekcie pojawiają się nowe zjawiska przeobrażające przestrzeń społeczno-kulturową, gospodarczą oraz geograficzną obszarów wiejskich – wielokierunkowość i zmiany natężenia procesów migracyjnych, szybka tercjalizacja gospodarki i wzrost udziału usług wyższego rzędu, reorganizacja przestrzeni (obszary metropolitalne, strefy podmiejskie, sformalizowane struktury regionalne), struktury klastrowe czy lokalne zespoły osadnicze. W tej fazie zmian na wsi ożywienie społeczno-gospodarcze jest silnie stymulowane koncepcją rozwoju wielofunkcyjnego, a nawet zrównoważonego i trwałego (por. też Heffner 1999, 2001), która obejmuje również wsie przekształcone w procesie suburbanizacji (Bański, Stola 2002).

Inna jest geneza pojęcia semiurbanizacji. Zwykle łączy się je z badaniami procesów urbanizacyjnych, prowadzonymi w latach sześćdziesiątych XX w. przez S. Golachowskiego właśnie na Śląsku Opolskim. Już wówczas środkowa i wschodnia część regionu charakteryzowała się masowymi dojazdami do pracy do licznych ośrodków miejskich oraz masowo występujących zakładów przemysłowych zlokalizowanych na wsi². W dużej części wsi, często oddalonych od większych miast (przede wszystkim od Opola, ale i Kluczborka, Kędzierzyna, Strzelec Opolskich), funkcja mieszkaniowa wyparła lub wypierała funkcję rolniczą. Nowe formy zjawisk urbanizacyjnych ujawniały się przede wszystkim w zewnętrznych strefach aglomeracji miejskich, w licznie wówczas powstających złożonych formach osadniczych, a także w obrębie osiedli przemysłowo-

² Warto wspomnieć o wyjątkowo licznych, dużych zakładach przemysłowych zlokalizowanych na wsi: huty szkła i porcelitu (Tułowice, Murów, Jedlicze), zakłady przemysłu metalowego (Osowiec Śląski, Zagwizdzie, Dobrzeń Mały, Skorogoszcz, Łambinowice), kamieniołomy (Gracze, Sławniowice, Kotłarnia), przemysł cementowo-wapienniczy (Góraźdże, Przywory Opolskie, Chorula, Tarnów Opolski, Rozmierka), przemysł drzewny (Popielów, Pokój, Jełowa, Szymiszów, Suchy Bór), włókienniczo-odzieżowy (Dylaki, Łącznik, Korfantów, Podlesie), cukrowniczy (Polska Cerekiew) i wiele innych.

-mieszkańciovych zlokalizovovovov na obszarach wiejskich z dala od wiekszych miast, czyli w obrębie tzw. zespołów produkcyjno-osadniczych (por. m.in. Zagożdżon 1964, 1966, 1971, Golachowski 1969, Nawrocki 1971). Termin semiurbanizacji odnosi się do stref, gdzie wpływ miasta, przy postępowym procesie urbanizacji, nie obejmuje całych osiedli wiejskich, które w części zachowują tradycyjne cechy wsi. Nie dochodzi więc do całkowitego zurbanizowania (np. zaniku typowej wiejskiej zabudowy zagrodowej), a formy miejskie i wiejskie najczęściej wzajemnie się przenikają i współwystępują ze sobą. Jest to częściowa urbanizacja wsi, która nie musi prowadzić do pełnego „umiaśtowania” osiedla wiejskiego (a więc suburbanizacji, jeśli nie dochodzi do włączenia obszaru wiejskiego w strukturę administracyjną miasta). Proces tego typu nazwano semiurbanizacją (Golachowski 1965). W literaturze przedmiotu termin ten jest dosyć powszechnie stosowany przez innych badaczy (por. np. Czyżewski 1986, a także inni).

Z pojęciami suburbanizacji i semiurbanizacji wiąże się również termin deruralizacja, zastosowany w Polsce w latach siedemdziesiątych XX w. jako ich swoista alternatywa (Prochownikowa 1975), obejmująca w szerszym zakresie przeobrażenia społeczno-gospodarcze wsi. Oznacza on stopniowe przekształcenie się, a nawet zanik cech charakterystycznych dla osad wiejskich w stosunkach demograficzno-zawodowych, funkcjach, w strukturze zainwestowania, morfologii osadniczo-agnarnej oraz zatracanie przez poszczególne wsie ich piętna oryginalności i odrębności (Czarnecki 2008). Zakres tych pojęć jest podobny w sferze ekonomicznej (m.in. wzrost aktywności grupy poprodukcyjnej, zmiany struktury zatrudnienia ludności, wzrost aktywności w działalnościach pozarolniczych), przestrzennej (m.in. nowe budownictwo, oparte na projektach typowych, zanik zabudowy drewnianej i wprowadzanie materiałów ognioodpornych, zwiększanie się liczby izb i ich właściwe rozplanowanie, czy rozbudowa urządzeń instalacyjno-sanitarnych) – (Prochownikowa 1975). Procesy opisywane tym terminem nie są jednak jednoznaczne z przekształceniem przestrzeni wiejskiej w miejską, nie ma więc bezpośredniej analogii do pojęcia urbanizacji wsi. Deruralizacja odnosi się głównie do procesu modernizacji wsi, a intensywność przeobrażeń i ich stan odpowiada zarówno suburbanizacji, jak i semiurbanizacji (w tym także strefy podmiejskiej). Jest to termin szerszy, dotyczący dużej części przemian społeczno-ekonomicznych na wsi (m.in. profesjonalizacja zawodu rolnika, wzrost znaczenia pozarolniczej aktywności ludności wiejskiej, modernizacja obszarów wiejskich, różnicowanie się struktury funkcjonalnej wsi, postęp cywilizacyjny i technologiczny) – (Wilkin 1999, Czarnecki, Heffner 2003), a także zmian krajobrazowych i morfologicznych terenów wiejskich (urbanizacja funkcjonalna) – (por. Antrop, van Eetvelde 2008).

Jeśli pojęcia suburbanizacji i deruralizacji w odniesieniu do obszarów wiejskich można względnie łatwo określić współczesnym zakresem znaczeniowym, to termin semiurbanizacji jest o wiele bardziej niedookreślony i wydaje się opisywać pewien przejściowy stan wsi, w którym znajduje się ona przez dłuższy lub krótszy czas. Wieś przekształca się w osiedle wiejskie całkowicie zurbanizowane i zostaje włączona do miasta lub – jeśli nie – wchodzi w fazę suburbanizacji, albo zachowuje część typowych funkcji wiejskich i staje się wsią wielofunkcyjną.

Semiurbanizacja na Śląsku Opolskim – bardziej szczegółowo

Współczesną sieć osiedli wiejskich Opolszczyzny tworzy ponad 950 wsi. Przeważają jednostki relatywnie duże – średnia wielkość to 540 mieszkańców (2007 r.), podczas gdy w odniesieniu do całej Polski wskaźnik ten wynosi 210 osób. Równocześnie około 13% wsi opolskich liczy powyżej 1000 mieszkańców (Heffner 1994).

Jak już wspomniano, do określania zjawisk urbanizacyjnych charakterystycznych dla Śląska Opolskiego sformułowano już w latach sześćdziesiątych XX w. kilka terminów dosyć dobrze oddających ich swoistą odrębność³. Jeśli proces przemian społeczno-gospodarczych i morfologicznych wsi niekoniecznie prowadzi do całkowitej urbanizacji (rozumianej jako przyłączenie osiedla wiejskiego do miasta lub jako metamorfoza wsi w ośrodek miejski), to określono go jako semiurbanizację. Powstająca forma osadnicza nie mieści się ani w pojęciu tradycyjnej wsi chłopskiej ani w pojęciu miasta, ponieważ przekształcenia funkcji, struktury społeczno-zawodowej i form zagospodarowania przestrzennego nie prowadzą do rozwoju układu o charakterze miejskim (Golachowski 1965, 1969).

Częściowy charakter procesu urbanizacyjnego dotyczy zarówno funkcji tych osiedli (zachowanie funkcji rolniczej), jak i struktury społeczno-zawodowej ich mieszkańców (relatywnie niski poziom wykształcenia) oraz form przestrzennego zagospodarowania (układy proste lub złożone). Jeśli bowiem przez miasto rozumie się ośrodek koncentrujący większą liczbę różnych wyspecjalizowanych instytucji gospodarczych i społecznych o szerokim zasięgu oddziaływania, to osiedla tego rodzaju mają funkcje bardziej jednostronne (np. tylko przemysłowe, mieszkaniowe lub usługowe o lokalnym zasięgu), z zachowaniem funkcji rolniczej przynajmniej w pewnym zakresie. Również ich struktura społeczno-zawodowa jest raczej jednorodna, ponieważ w odróżnieniu od ośrodków miejskich skupiają się w nich przeważnie robotnicy i ludność dwuzawodowa. Także gęstość zabudowy i wielkość osiedli odróżnia je od miast, ponadto dominują pośród nich raczej formy morfologicznie proste lub o niewielkiej komplikacji. W literaturze anglosaskiej i zachodnioeuropejskiej tego rodzaju formy urbanizacyjne terenów wiejskich określano różnymi terminami, często jako counterurbanisation, peri-urbanisation, rural-urban fringe lub rural-urban continuum, czy wręcz hidden urbanisation⁴. Niektóre z tych określeń weszły również do polskiej literatury przedmiotu, chociaż nawiązują wyraźnie do zakresu znaczeniowego pojęcia semiurbanizacji. Zwraca się w nich uwagę na wymieszanie form przestrzennych użytkowania ziemi oraz narastającą rolę funkcji mieszkaniowych osiedli wiejskich (czyli de facto dojazdów do pracy do miast i innych wsi) wraz z wszystkimi, głównie społecznymi i ekonomicznymi konsekwencjami tych zjawisk. Związki gospodarcze (praca, usługi) i społeczne (nauka, kultura, powiązania rodzinne) mieszkańców tych osiedli z miastami przyjmują formę

³ Terminy te można znaleźć we wczesnych pracach Golachowskiego, Rajmana i Zagożdżona (zob. szerzej: Heffner 1991).

⁴ Por. np. *Inspiring England's urban...* 2004; Meeus, Gulinck 2008.

narastającą. Charakterystyczny jest też relatywnie wolny rozwój ludnościowy tych obszarów, co może świadczyć o ich stabilizacji. Jednak tam, gdzie formy urbanizacyjne wsi rozwijają się w niesprzyjających warunkach społecznych, gospodarczych, komunikacyjnych (kwestia dostępności do miast) lub przyrodniczych, często ujawniają się pozornie paradoksalne procesy depopulacji licznych wiejskich jednostek osadniczych. Z takimi negatywnymi zmianami ludnościowymi bywa sprzężony zmniejszający się wachlarz urządzeń infrastruktury społeczno-usługowej w tych wsiach.

Na Śląsku Opolskim wsie przechodzące stadium semiurbanizacji są zwykle elementami większych układów osadniczych. Ich charakterystyczną cechą jest topograficzne rozproszenie, z jednoczesnym sprzężeniem wspólną funkcją nadrzędną (zwykle mieszkaniową). Jeśli chodzi o pochodzenie genetyczne tych osiedli wiejskich, to wywodzą się one głównie ze wsi średniowiecznych i osad targowych lub z osad przemysłowych wczesnej fazy industrializacji (koniec XVIII w. na Śląsku). W latach sześćdziesiątych XX w. sądzono, że „choć ich funkcje i struktura społeczno-zawodowa ulegają zmianom, to stanowią one będącą trwałą i dynamiczną formę osadnictwa na tym terenie” (Golachowski 1969). Wiele wskazuje na to, że etap semiurbanizacji objął w latach dziewięćdziesiątych większość zewnętrznych obszarów województwa opolskiego (powiaty kluczborski, namysłowski, brzeski, prudnicki i głubczycki), natomiast w strefie związanej z aglomeracją opolską (powiaty opolski i krapkowicki oraz kędzierzyńsko-kozielski, strzelecki i oleski) dominuje suburbanizacja (por. m.in. Rajman 1962, 1964, Rauziński 1987, Jałowiecki 1972, Zagożdżon 1988). Jeśli proces semiurbanizacji scharakteryzować przez kierunki przemian strukturalnych w sieci wiejskiej regionu opolskiego, to składa się nań pięć typów przekształceń, które uwidacznia tabela 1.

Wszystkie te procesy są wzajemnie powiązane, a często ich oddziaływanie na główne kierunki przekształceń strukturalnych w układzie osadniczym wsi jest łączne. Praktycznie wszystkie badania do końca lat osiemdziesiątych potwierdzały tezę, że zmiany strukturalne w sieci osiedli wiejskich regionu opolskiego zmiernają w kierunku postępującej urbanizacji, która obejmuje różnymi swoimi formami cały system regionalny, chociaż ze zróżnicowaną intensywnością. Wiejskie jednostki osadnicze zlokalizowane na obszarach wokółmiejskich już wówczas charakteryzowały się bardzo intensywnymi i istotnymi – z wielu względów – przeobrażeniami struktur społeczno-ekonomicznych traktowanymi jako immanentne dla procesu urbanizacji wsi, co skłaniało raczej do uznawania przemian w tych obszarach za fazę suburbanizacyjną (Kachniarz 1963, Rajman 1964, Golachowski 1969, Mikołajewicz 1973, Rakowski, 1975).

W przeciwieństwie do innych części kraju, procesy urbanizacyjne na Śląsku Opolskim charakteryzują się pewnymi cechami odrębnymi, wyróżniającymi je tak w Polsce, jak również w Europie (por. Zagożdżon 1987, Stasiak 1982, Heffner 1991). Te odrębności nazwano nawet urbanizacją zdecentralizowaną, nie doprowadziła ona bowiem do powstania szerokich, całkowicie zurbanizowanych stref wiejskich wokół Opola i innych większych miast regionu (por. Kusiński 1993, Heffner 1991, Rakowski 1975). Ukształtowały się natomiast grupy osiedli wiejskich z dominacją funkcji pozarolniczych i mieszkaniowych (wiejskie zespoły osadnicze), powiązanych z tymi ośrodkami

Tabela 1

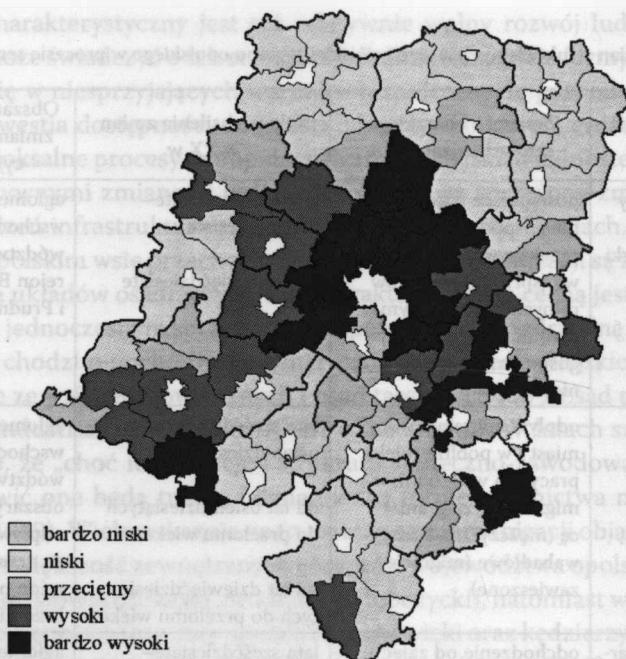
Kierunki przemian strukturalnych w sieci wiejskiej regionu opolskiego w procesie semiurbanizacji

Sfera przekształceń i zmian	Zmiany o charakterze semiurbanizacyjnym	Okres nasilenia zmian w XX w.	Obszary, strefy, rejony zmian semiurbanizacyjnych na wsi
Układ przestrzenny własności ziemi i struktura gospodarki rolnej	postępujące rozdrobnienie gospodarstw rolnych, przekazywanie, dzierżawa (sprzedaż) gruntów rolnych pozostającym w rolnictwie, podziały gospodarstw na cele nierolnicze	lata sześćdziesiąte–osiemdziesiąte lata dziewięćdziesiąte	aglomeracja opolska; wschodnia część województwa opolskiego; rejon Brzegu, Nysy i Prudnika
Ilościowe i przestrzenne zmiany w rozmieszczeniu ludności wiejskiej	odpływ migracyjny do miast i w pobliże miejsc pracy (na wsi), odpływ migracyjny za granicę (mężczyźni), ruchy wahadłowe (migracje zawieszony)	lata sześćdziesiąte–osiemdziesiąte od lat osiemdziesiątych do przełomu wieków od lat dziewięćdziesiątych do przełomu wieków	aglomeracja opolska; wschodnia część województwa opolskiego; obszary tradycyjnego odpływu migracyjnego za granicę; rejon namysłowski, brzeski i nyski
Spółeczno-gospodarcze zmiany w osiedlach wiejskich	odchodzenie od zajęć rolniczych, dwuzawodowość, dojazdy do szkół i nauki, nowe zakłady przemysłowe i usługowe na obszarach wiejskich	lata sześćdziesiąte–osiemdziesiąte lata osiemdziesiąte–dziewięćdziesiąte	aglomeracja opolska; wschodnia część województwa opolskiego; rejon brzeski, nyski i prudnicki
Struktura funkcjonalna wsi	stopniowa dominacja funkcji pozarolniczych (głównie mieszkaniowej, ale również przemysłowej), wymieszanie funkcji	lata sześćdziesiąte–osiemdziesiąte lata osiemdziesiąte–dziewięćdziesiąte	aglomeracja opolska; wschodnia część województwa opolskiego; rejon brzeski, nyski, prudnicki
Zabudowa i morfologia jednostek wiejskich	komplikacja układów morfologicznych wsi, powstawanie układów wielokrotnie złożonych, obudowa szlaków komunikacyjnych, powstawanie struktur rozproszonych i pasm osadniczych	od lat sześćdziesiątych do dziewięćdziesiątych od lat dziewięćdziesiątych do przełomu wieków	głównie aglomeracja opolska i rejon kędzierzyńsko-kozielski; dzisiejsze powiaty strzelecki, kluczborski i oleski; rejon Nysy, Brzegu, Prudnika i Namysłowa

Źródło: Opracowanie własne.

– przede wszystkim z Opolem, ale również z Kędzierzynom-Koźlem, Strzelcami Opolskimi, Krapkowicami, Olesnem i Kluczborkiem (wiejskie pasma osadnicze).

Stosunkowo wcześniej wykazano, że początki zjawisk urbanizacyjnych na wsi opolskiej sięgają pierwszych lat XVIII w. i łączą się z masowo wówczas powstającymi koloniami poparcelacyjnymi i robotniczymi oraz z tzw. osadnictwem fryderycjańskim (zob.

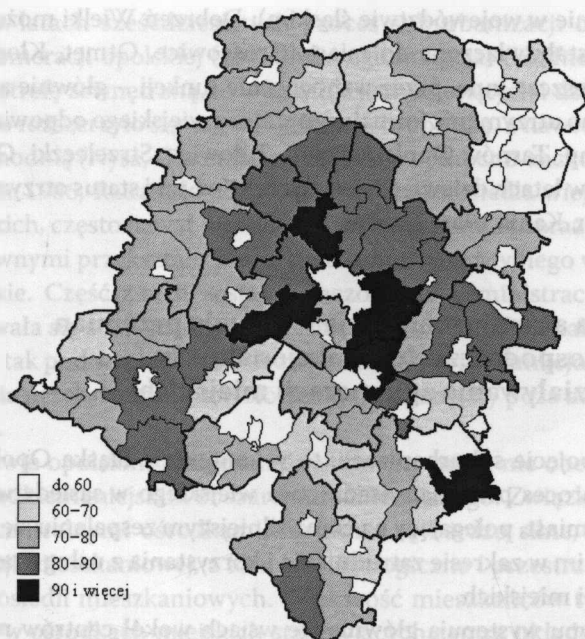
Rys. 1. Syntetyczny stopień dezagraryzacji gospodarki województwa opolskiego (relatywnie do stopnia dezagraryzacji obszarów wiejskich regionu)

Źródło: Opracowanie A. Rosner w ramach prezentacji pt. „Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich województwa opolskiego” przedstawionej na Konferencji w Otmuchowie pt. „Programowanie Rozwoju Regionu” zorganizowanej przez Wydział Zarządzania i Inżynierii Produkcji Politechniki Opolskiej, 18–20 czerwca 2007.

Rajman 1962, Golachowski 1966, 1969), a także z rozwojem przemysłu opartego na miejscowych zasobach surowcowych (zob. Zagożdżon 1966). Największe nasilenie tego rodzaju zjawisk występowało w strefie położonej na wschód od linii Odry (w zlewniach jej prawobrzeżnych dopływów: Stobrawy, Małej Panwi, Kłodnicy, Bierawki i Rudy) oraz na Równinie Niemodlińskiej i Płaskowyżu Głubczyckim. W tym czasie ukształtowała się, funkcjonująca w pewnym stopniu aż po czasy współczesne, swego rodzaju dwoista struktura przestrzenna procesów ludnościowych, społeczno-gospodarczych i morfologicznych w osadnictwie wiejskim Śląska Opolskiego. Często ten dymorfizm przestrzenny regionu wiąże się z historycznym rozmieszczeniem ludności polskiej, a w okresie powojennym z ludnością autochtoniczną i niemiecką (por. np. Rauziński 1987, a także inni).

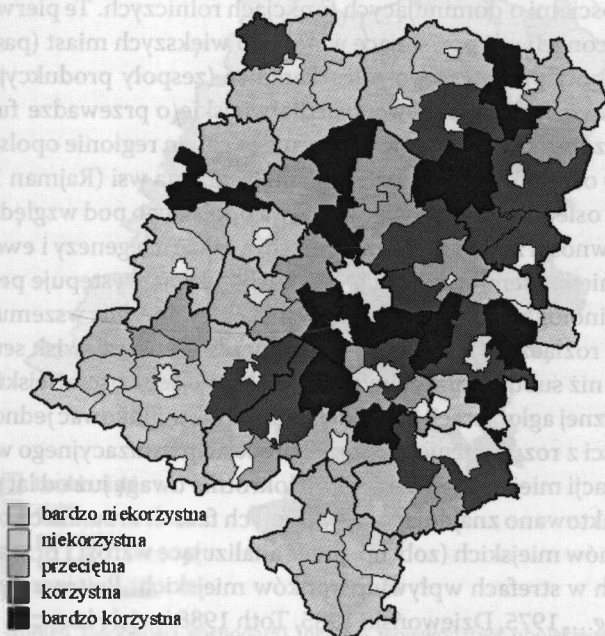
Wydaje się, że ze względu na szybkie tempo procesów urbanizacyjnych na wsi opolskiej, ewolucję charakteru przekształceń na obszarach wiejskich oraz istotne zmiany, jakie zaszły w systemie osiedli wiejskich w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, pogląd na temat trwałości zjawisk semiurbanizacyjnych w regionie przynajmniej częściowo się zdezaktualizował. Wiele uprzemysłowionych osiedli wiejskich we wschodniej i środkowej części regionu opolskiego przekształciło się w ośrodki miejskie – są to: Zawadzkie, Ozimek, Kolonowskie, Gogolin, Zdziezowice, Kędzierzyn, Kuźnia

Rys. 2. Odsetek pracujących poza swoim gospodarstwem (działka) wśród ogółu pracujących mieszkańców wsi województwa opolskiego

Źródło: Jak w rys. 1.

Rys. 3. Syntetyczna charakterystyka struktury demograficznej regionu opolskiego

Źródło: Jak w rys. 1.

Raciborska (obecnie w województwie śląskim); Dobrzeń Wielki może uzyskać prawa miejskie. Inne zostały włączone do miast (Groszowice, Otmęt, Kłodnica, Blachownia, Sławięcice). Jeszcze inne, przez wzbogacenie funkcji – głównie administracyjnej i usługowej – mimo utrzymania formalnego statusu wiejskiego odpowiadają w zasadzie definicji miasta (np. Tarnów Opolski, Pokój, Tułowice, Strzeleczyki, Gracze, Góra św. Anny), a niektóre w latach dziewięćdziesiątych XX w. taki status otrzymały (Korfantów i Prószków) – (por. Kania 1966, Drobek 1999).

Suburbanizacja a semiurbanizacja – dyfuzja przemian ludnościowo-gospodarczych i funkcjonalnych w strefach oddziaływania aglomeracji miejskich

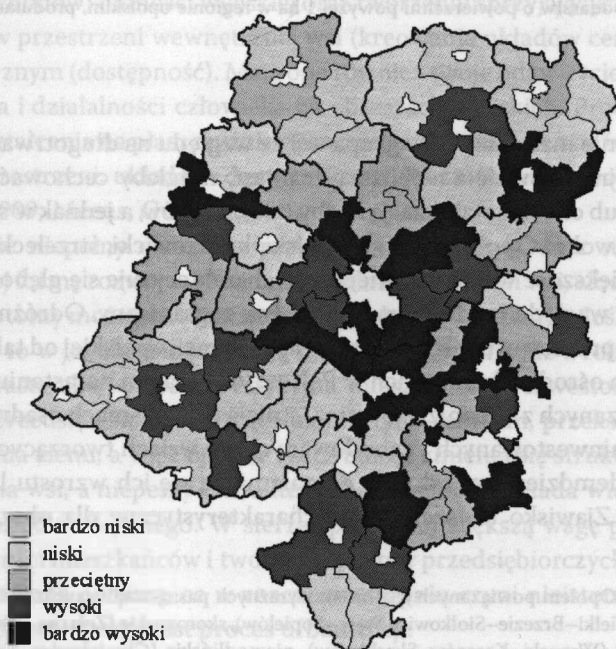
Jeśli chodzi o pojęcie suburbanizacji, to w kontekście Śląska Opolskiego jest ono rozumiane jako proces przemian osadnictwa wiejskiego w sąsiedztwie dynamicznie rozwijających się miast, polegający na coraz silniejszym zespalaniu się z dominującym ośrodkiem miejskim w zakresie zatrudnienia i korzystania z usług oraz przejmowaniu niektórych funkcji miejskich.

Procesy tego typu występują głównie we wsiach wokół centrów miejsko-przemysłowych regionu (aglomeracja opolska, rejony: kędzierzyńsko-kozielski, kluczborski, brzeski, strzelecki) oraz punktowo w sąsiedztwie mniejszych miast, otoczonych w przewadze miejscowościami o dominujących funkcjach rolniczych. Te pierwsze, to zgrupowania przekształconych wsi powstające w pobliżu większych miast (pasma osadnicze) oraz wiejskie zespoły przemysłowo-mieszkaniowe (zespoły produkcyjno-osadnicze). Drugie, to lokalne ośrodki usługowe, osiedla wiejskie o przewadze funkcji nierolniczych, rozmieszczone względnie równomiernie w całym regionie opolskim (por. Jakubowicz 1977) lub ośrodki przemysłowe zlokalizowane na wsi (Rajman 1976).

Analiza zbioru osiedli wiejskich województwa opolskiego pod względem charakteru, zakresu i intensywności zmian urbanizacyjnych, a także ich genezy i ewolucji prowadzi do wniosku, że między semiurbanizacją a suburbanizacją występuje pewnego rodzaju koniunkcja terminologiczna, gdyż zbiory wsi poddawane pierwszemu lub drugiemu procesowi nie są rozłączne. Jakkolwiek zakres przestrzenny zjawisk semiurbanizacyjnych jest szerszy niż suburbanizacyjnych, to wiele miejscowości wiejskich, szczególnie w strefie zewnętrznej aglomeracji opolskiej, można zakwalifikować jednocześnie do obu grup. Na trudności z rozróżnieniem zakresu procesu urbanizacyjnego w zewnętrznych strefach aglomeracji miejskich zwracano wielokrotnie uwagę już od lat pięćdziesiątych XX w. i często traktowano znajdujące się w różnych fazach urbanizacji obszary wiejskie jako części regionów miejskich (zob. np. prace analizujące wzrost i przemiany obszarów zurbanizowanych w strefach wpływu ośrodków miejskich: *Beitrage zum Problem der Suburbanisierung...*, 1975, Dziewoński 1985, Toth 1988 i wiele innych). To ostatnie podejście stało się bardzo popularne w latach dziewięćdziesiątych, przy okazji określania zasięgów obszarów metropolitalnych.

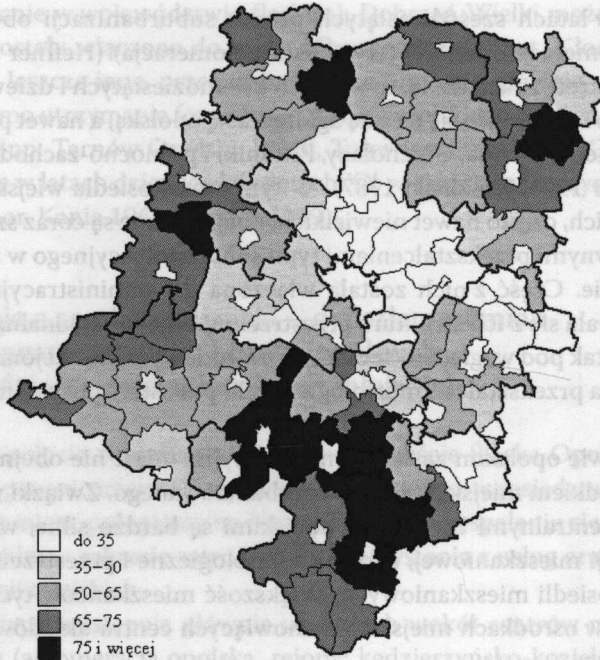
Jeśli jeszcze w latach sześćdziesiątych proces suburbanizacji obejmował strefę wewnętrzną aglomeracji opolskiej (tzw. bliska aglomeracja) (Heffner 1991), a proces semiurbanizacji strefę zewnętrzną, to w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych pierwsze zjawisko rozszerzyło się na całą aglomerację opolską, a nawet poza nią w strefę południowo-zachodnią (Nysa, Głuchołazy, Prudnik) i północno-zachodnią (Kluczbork, Brzeg) – (Heffner 1986, Rauziński 1987). W tym czasie osiedla wiejskie wokół wielu ośrodków miejskich, często nawet niewielkich, obejmowane są coraz szerzej mniej lub bardziej intensywnymi przekształceniami typu suburbanizacyjnego w zurbanizowane strefy podmiejskie. Część z nich została włączona do administracyjnych obszarów miast i zintegrowała się z ich strukturą przestrzenną oraz funkcjonalną. Inne, nie różniące się od nich tak pod względem społeczno-zawodowym i funkcjonalnym, jak i pod względem stopnia przekształceń morfologicznych, pozostały poza administracyjnymi granicami miast.

W województwie opolskim zasięg administracyjny miast nie obejmuje całego powiązanego z ośrodkiem miejskim obszaru zurbanizowanego. Związki większości tych miejscowości z centralnymi ośrodkami miejskimi są bardzo silne, wyraźna jest też dominacja funkcji mieszkaniowej, a formy morfologiczne i przestrzenne upodobiły je do miejskich osiedli mieszkaniowych. Większość mieszkańców tych wsi dojeżdża do pracy i usług w ośrodkach miejskich stanowiących centra układów, a funkcja rol-

Rys. 4. Syntetyczny stopień zasobności gospodarki lokalnej województwa opolskiego (finanse publiczne i wyposażenie infrastrukturalne)

Źródło: Jak w rys. 1.

Rys. 5. Odsetek gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha w regionie opolskim, produkujących głównie na rynek

Źródło: Jak w rys. 1.

nicza ma znaczenie marginalne. Ta grupa wsi ze względu na długotrwały wewnętrzny napływ migracyjny, głównie z najbliższych miast, mogłaby cechować się wzrostem ludnościowym, lub chociaż stabilizacją liczby mieszkańców, a jednak w szerokiej strefie zurbanizowanej wokół Opola (powiaty: opolski, krapkowicki, strzelecki i kędzierzyńsko-kozielski) większość wsi (gmin wiejskich) charakteryzuje się głębokim deficytem mieszkańców ze względu na długotrwały odpływ zagraniczny. Odróżnia to w istotny sposób przebieg procesu urbanizacyjnego w aglomeracji opolskiej od takiegoż procesu w innych dużych ośrodkach miejskich w Polsce. Przy stałym narastaniu tu form przestrzennych związanych z urbanizacją wsi w istniejących pasmach osadniczych⁵, wzroście obszarów zainwestowanych i zabudowanych we wsiach tworzących te struktury, już w latach siedemdziesiątych doszło do załamania się ich wzrostu ludnościowego (Heffner 1989). Zjawisko to, szczególnie charakterystyczne dla obszarów w strefie

⁵ Przykładowo z Opolem powiązanych jest osiem wyraźnych pasm osadniczych: nadodrzańskie (Czarnewąsy–Dobrzeń Wielki–Brzezie–Siolkowice Stare–Popielów), skorogoskie (Żelazna–Niewodniki–Narok–Mikolin), zachodnie (Wrzoski–Karczów–Skarbiszów), niemodlińskie (Chmielowice–Komprachcice–Wawelno–Niemodlin–Tułowice), prószkowskie (Winów–Złotniki–Prószków–Ligota Prószkowska), odrzańskie (Przywory Opolskie–Góraźdże–Malnia–Krapkowice), wschodnie (Łędziny–Chrzastowice–Dębska Kuźnia–Schodnia Stara–Ozimek–Krasiejów) i turawskie (Zawada–Kotórz–Turawa–Szczedrzyk).

aglomeracji opolskiej, nie tylko wiąże się z utrwalonym odpływem migracyjnym za granicę, ale także jest skutkiem utrzymywania się masowych migracji wahadłowych, oddziałujących istotnie na poziom życia i zasobność obszarów wiejskich powiązanych z Opolem.

Głębokie przeobrażenia społeczno-gospodarcze wsi, skutkujące powstawaniem struktur morfologicznych o charakterze pasmowym, świadczą o zaawansowaniu procesu suburbanizacji w regionie opolskim. Jego źródłem nie jest bezwzględny przyrost liczby mieszkańców, albowiem napływ z terenów miejskich nie równoważy odpływu zagranicznego mieszkańców wsi. Postępująca urbanizacja wsi wiąże się przede wszystkim ze zmianami ekonomicznymi, społecznymi i przestrzennymi wywołanymi przez przepływy migracyjne (emigrację, ruchy wahadłowe z zagranicą, reemigrację) na znacznie większą niż gdzie indziej skalę.

Podsumowanie

Zjawisko semiurbanizacji na obszarach wiejskich nawiązuje w wielu aspektach do rozwijanej w latach osiemdziesiątych XX w. koncepcji rozwoju wielofunkcyjnego wsi. Ten typ zmian na obszarach wiejskich opiera się na różnicowaniu źródeł zatrudnienia (a w efekcie dochodów) ludności wiejskiej oraz tworzeniu sprzyjających temu procesowi warunków w przestrzeni wewnętrznej wsi (kreowanie układów centrum) i jej otoczeniu zewnętrznym (dostępność). Mają one również swoje odzwierciedlenie w innych aspektach życia i działalności człowieka na obszarach wiejskich. Procesy urbanizacji – przez przekształcenia na płaszczyźnie ekonomicznej – stają się bodźcem do dalszych przemian w przestrzeni, układach demograficznych i stosunkach społecznych na wsi (por. Heffner 2009, Meeus, Gulinck 2008).

Współcześnie niepełny charakter procesu urbanizacji (a więc semiurbanizacja) przybiera raczej formę rozwoju w kierunku wielofunkcyjności wsi, albowiem charakterystyczne symptomy można zaobserwować w tych samych sferach. Jeśli chodzi o przestrzeń wiejską, to w jej obrębie powstają nowe (niezwiązane już z rolnictwem) formy zabudowy, wzrasta aktywność inwestycyjna mieszkańców i inwestorów z zewnątrz, inicjowane są przedsięwzięcia tworzące układy typu centrum, przekształca się struktura użytkowania ziemi, a więc ogólnie rzecz biorąc zmienia się struktura funkcjonalno-przestrzenna wsi, a niepełny charakter urbanizacji odpowiada wielofunkcyjnemu charakterowi osiedla wiejskiego. W sferze społecznej większą wagę przykłada się do ogólnej aktywności mieszkańców i tworzenia postaw przedsiębiorczych, niezależnie od dziedziny, której one dotyczą, co w znacznym stopniu czyni nieistotną kwestię tego, jak bardzo fragmentaryczny jest proces urbanizacji.

Gdyby odnieść zmiany urbanizacyjne w regionie opolskim do klasyfikacji obszarów wiejskich OECD, stworzonej przede wszystkim do celów porównawczych (trendy i warunki rozwoju regionów), to przy wyróżnionych trzech typach obszarów wiej-

skich⁶ województwo opolskie kwalifikuje się do drugiej grupy regionów, w których cechy wiejskie przeważają. Dla rozwoju tego typu struktur regionalnych, przebieg procesów urbanizacyjnych na obszarach wiejskich – a w szczególności powstawanie układów o cechach metropolitalnych – ma ogromne znaczenie.

Jeśli traktować województwo opolskie jako region w znacznym stopniu wiejski w ujęciu europejskim (por. Terluin 2001), a charakteryzuje go wiele cech specyficznych dla tego typu struktur, to brakuje mu przede wszystkim:

- zalet aglomeracji i korzyści skali, które charakteryzują obszary związane z dużymi ośrodkami miejskimi, ich walory lokalizacyjne są atrakcyjne dla wielu firm;
- proporcjonalnego (wysokiego) udziału w zatrudnieniu sektora usług, który jest główną siłą napędową gospodarczego wzrostu na poziomie regionalnym;
- niższych kosztów jednostkowych wielu publicznych, konsumpcyjnych i przedsiębiorczych usług, charakterystycznych dla dobrze rozwiniętych regionów europejskich z przewagą obszarów wiejskich;
- łatwiejszego dostępu – władz lokalnych i wiejskiej przedsiębiorczości – do bardzo ważnych usług eksperckich;
- większej koncentracji konsumentów i producentów w przestrzeni, w porównaniu z regionami miejskimi, co istotnie zwiększa koszty transportowe i transakcyjne.

Procesy semiurbanizacji, tak charakterystyczne dla rozwoju wsi w województwie opolskim w latach sześćdziesiątych–osiemdziesiątych, w czasie transformacji wchodzi w fazę integracyjną. Prowadzi ona do wykształcenia się w regionie opolskim szerokiego obszaru zurbanizowanego, powiązanego funkcjonalnie i strukturalnie z regionalnym centrum rozwoju (Opole), jednak proces ten jest bardzo powolny.

Na obszarach wiejskich województwa opolskiego postępuje proces segregacji gospodarstw rolniczych w kierunku wykształcenia się stosunkowo nielicznej grupy producentów na rynek i pozostałych, prowadzących bardzo ograniczoną działalność rolniczą, natomiast aktywnie uczestniczących w migracjach zagranicznych i zatrudnieniu pozarolniczym.

W sumie region opolski można podzielić na trzy strefy, o różnym stopniu zaawansowania procesów urbanizacyjnych na obszarach wiejskich:

- aglomeracja opolska (powiaty krapkowicki i opolski oraz Opole) – urbanizacja pełna, proces semiurbanizacji w zaniku, wyraźne oddziaływanie migracji zagranicznych;
- część wschodnia – zaawansowana urbanizacja terenów wiejskich, przewaga suburbanizacji nad semiurbanizacją, intensywny wpływ migracji zagranicznych, wysoki poziom wielofunkcyjności wsi;

---

⁶ Istotny dla tej klasyfikacji jest poziom gęstości zaludnienia (NUTS 5 – poniżej 150 osób/km²) oraz „stopień wiejskości”, zależny od proporcji populacji mieszkającej w gminach wiejskich i ludności miejskiej: regiony zdecydowanie wiejskie (predominantly rural regions) – ponad 50% mieszkańców w gminach wiejskich, regiony w znacznej mierze wiejskie lub z przewagą cech wiejskich (significantly rural regions) – 15–50% mieszkańców w gminach wiejskich i regiony zdecydowanie miejskie (predominantly urban regions) – mniej niż 15% ludności żyjącej na wsi.

– część zachodnia, rolniczo-przemysłowa, z przewagą semiurbanizacji nad suburbanizacją.

Generalnie biorąc, utrzymujące się intensywne migracje zagraniczne pogłębiają procesy przestrzennej i społecznej urbanizacji wsi opolskiej, przyspieszając zjawiska typu suburbanizacyjnego. W aglomeracji opolskiej, pomimo intensywnych przepływów miasto-wieś, nie dochodzi jednak do charakterystycznego wzrostu zaludnienia obszarów wiejskich w otoczeniu ośrodków miejskich. Zjawiska te zdecydowanie odróżniają aglomerację opolską od innych obszarów zurbanizowanych w Polsce.

Bibliografia

- Antrop M., van Eetvelde V., 2008, *Mechanisms in recent landscape transformation*, „WIT Transactions on the Built Environment” vol. 100, WIT Press, www.witpress.com, ISSN 1743-3509 (on-line) doi: 10.2495/GEO080181.
- Bański J., Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich 3. PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Beiträge zum Problem der Suburbanisierung* (1. Teil), 1975, „Veröffentlichungen der Akademie für Raumforschung und Landesplanung. Forschungs- und Sitzungsberichte” Bd 102, Hermann Schroedel Verlag, Hannover.
- Berezowski S., 1976, *Urbanizacja wsi czy deruralizacja*, „Czasopismo Geograficzne” t. 47, z. 1.
- Brol R., 1996, *Procesy urbanizacji wsi polskiej*, Wyd. Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Prace Naukowe 739, Wrocław.
- Czarnecki A., 2008, *Rola urbanizacji w wielofunkcyjnym rozwoju obszarów wiejskich*, IRWiR PAN, Warszawa.
- Czarnecki A., Heffner K., 2003, *Pozarolnicza działalność gospodarcza w strukturze funkcjonalnej wsi aglomeracji łódzkiej*, „Wieś i Rolnictwo” nr 1, s. 86–99.
- Czyżewski A., 1986, *Próba rejonizacji procesów urbanizacji wsi w Polsce*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” z. 2.
- Drobek W., 1999, *Rola miast zdegradowanych w sieci osadniczej Śląska*, PIN Instytut Śląski w Opolu, Opole.
- Dziewoński K., 1962, *Procesy urbanizacyjne we współczesnej Polsce*, „Przegląd Geograficzny” t. 34, z. 3.
- Golachowski S., 1965, *Proces semiurbanizacji w województwie opolskim*, „Kwartalnik Opolski” nr 11, s. 54–58.
- Golachowski S., 1966, *Urbanizacja wsi w województwie opolskim*, [w:] *Problemy ewolucji układów osadniczych na tle procesów urbanizacyjnych w Polsce*, Warszawa, s. 45–65.
- Golachowski S., 1967, *Osadnictwo robotnicze na wsi na tle przemian struktury społeczno-zawodowej. Materiały na konferencję naukową poświęconą problemom osadnictwa robotniczego na wsi w woj. opolskim*, Komisja Geografii Stosowanej PTG w Warszawie, Instytut Podstawowych Problemów Planowania Przestrzennego Politechniki Warszawskiej, Instytut Śląski w Opolu, Opole.
- Golachowski S., 1969, *Urbanizacja wsi w województwie opolskim*, [w:] *Studia nad miastami i wsiami śląskimi*, red. S. Golachowski, Opole–Wrocław, s. 180–193.
- Heffner K., 1984, *Czynniki kształtujące strukturę przestrzenną Opola*, „Kwartalnik Opolski” z. 3, s. 28–52.
- Heffner K., 1986, *Czynniki kształtujące przestrzenny rozwój Brzegu*, „Kwartalnik Opolski” z. 4, s. 37–61.
- Heffner K., 1989, *Popielów jako element nadodrzańskiego pasma osadniczego*, „Kwartalnik Opolski” nr 2, s. 5–16.
- Heffner K., 1991, *Śląsk Opolski. Proces przekształceń ludnościowych i przestrzennych systemu osadnictwa wiejskiego*, PIN Instytut Śląski w Opolu, Opole.
- Heffner K., 1994, *Procesy urbanizacyjne i przekształcenia funkcjonalne we wsiach Śląska Opolskiego. Diagnoza i ocena kierunków zmian*, [w:] *Rolnictwo i jego miejsce w rozwoju gospodarczym Opolszczyzny. Możliwości i kierunki przekształceń*, red. M. Kłodziński, A. Rosner, Wyd. SGGW, Warszawa, s. 49–67.

- Heffner K., 2001, *Transformacja układów osadniczych wsi a wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich*, [w:] *Wies i rolnictwo na przelomie wieków*, red. I. Bukraba-Rylska, A. Rosner, IRWiR PAN, Warszawa, s. 109–132.
- Heffner K., 2008, *Problematyka związana z procesami semiurbanizacji w woj. opolskim*, [w:] *Obszary urbanizacji i semiurbanizacji wsi polskiej a możliwości ich rozwoju w ramach PROW 2007–2013*, red. T. Markowski, Z. Strzelecki, Warszawa, s. 57–71, „Studia KPZK PAN”, t. 119.
- Heffner K., 2009, *Ewolucja zróżnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce*, [w:] *Wpływ idei zrównoważonego rozwoju na politykę państwa i regionów*, t. 2: *Problemy regionalne i lokalne*, red. K. Michałowski, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok, s. 99–107.
- Heffner K., Szczygielski K., 1992, *Uwagi o możliwościach rozwoju Opola w perspektywie do 2010 r.*, „Śląsk Opolski” nr 1, s. 1–5.
- Inspiring England's urban fringes: multi-functionality and planning*, 2004, N. Gallent, M. Shoard, J. Anderson, R. Oades, C. Tudor, „Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability”, 1469–6711, vol. 9, issue 3, s. 217–233.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 1995, *Urbanizacja wsi w strefie podmiejskiej Łodzi*, [w:] *Urbanizacja wsi w obrzeżach miejsko-wiejskich*, red. Z. J. Kamiński, Konferencja Naukowa, Katowice, 19–20 X 1995, Politechnika Śląska w Gliwicach, Katedra Planowania Przestrzennego i Urbanistyki UŚ w Katowicach, Katedra Geografii Ekonomicznej, Wydział Nauk o Ziemi UŚ w Katowicach, Katowice.
- Jakubowicz E., 1977, *Lokalne zespoły osadnicze na przykładzie regionu opolskiego*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 359, Studia Geograficzne 39.
- Jałowiecki B., 1972, *Procesy urbanizacji wsi w rejonie Kędzierzyn-Koźle*, [w:] *Ziemia kozielska. Studia i materiały*, t. 2, red. J. Kroszel, Instytut Śląski w Opolu, Opole, s. 7–32.
- Kachniarz T., 1963, *Problemy przestrzenne urbanizacji wsi*, „Biuletyn IUA” nr 16–17.
- Kania C., 1966, *Ośrodki więzi społeczno-gospodarczej osiedli w województwie opolskim a problem urbanizacji*, [w:] *Problemy ewolucji układów osadniczych na tle procesów urbanizacyjnych w Polsce*, Warszawa, s. 129–167.
- Kłodziński M., 1997, *Istota wielofunkcyjnego rozwoju terenów wiejskich*, [w:] *Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi w Polsce*, red. M. Kłodziński, A. Rosner, Wyd. SGGW, Warszawa.
- Kusiński W., 1993, *Regionalne zróżnicowanie poziomu urbanizacji w Polsce*, „Czasopismo Geograficzne” t. 64, z. 1.
- Meus S. J., Gulinck H., 2008, *Semi-Urban Areas in Landscape Research: A Review*, *Living Reviews in Landscape Research*, 2(3), art. nr. lrlr-2008-3, s. 1–45. (cyt. z 2009-12-29): <http://www.livingreviews.org/lrlr-2008-3>
- Mikołajewicz Z., 1973, *Urbanizacja wsi w województwie opolskim*, Instytut Śląski w Opolu, Opole.
- Miszewska B., 1975, *Zmiany sieci osadniczej Śląska Opolskiego w latach 1870–1960*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 237, Prace Instytutu Geograficznego, seria B, s. 63–71.
- Nawrocki E., 1971, *Zespoły osiedli powiązane dojazdami do pracy w województwie opolskim*, „Studia Społeczno-Ekonomiczne” t. 2, Opole, s. 134–144.
- Problemy osadnictwa robotniczego na wsi*, PWN, Warszawa 1971.
- Problemy przestrzennego rozwoju ośrodków lokalnych (na przykładzie Korfantowa w województwie opolskim)*, red. K. Heffner, Instytut Śląski w Opolu, Opole 1987.
- Prochownikowa A., 1975, *Urbanizacja wsi czy deruralizacja?* „Czasopismo Geograficzne”, t. 46, z. 4. Wrocław.
- Rajman J., 1962, *Rozwój ośrodków przemysłowych nad Matą Panwią*, Wyd. Śląsk, Katowice.
- Rajman J., 1964, *Procesy urbanizacyjne w województwie opolskim w XX wieku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” z. 22, Prace Geograficzne, s. 273–293.
- Rajman J., 1969, *Procesy urbanizacyjne w zewnętrznych strefach aglomeracji Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego*, „Studia Śląskie”, t. 15, s. 315–338.
- Rajman J., 1976, *Wiejskie zespoły produkcyjno-osadnicze Opolszczyzny. Geneza i współczesne przeobrażenia*, „Kwartalnik Opolski” nr 2, s. 18–29.
- Rajman J., 1983, *Urbanizacja południowej Polski. Syntetyczna ocena procesu*, „Prace Geograficzne” t. 10, WSP w Krakowie, Kraków.

- Rakowski W., 1975, *Procesy urbanizacji wsi*, „Studia KPZK PAN”, t. 40, Warszawa.
- Rakowski W., 1980, *Uprzemysłowienie a proces urbanizacji*, PWE, Warszawa.
- Rauziński R., 1987, *Migracje ze wsi do miast na Śląsku Opolskim w latach 1950–1980*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 795, Studia Geograficzne 42, s. 95–102.
- Stasiak A., 1982, *Wybrane problemy zagospodarowania przestrzennego wsi polskiej*, „Miasto” nr 5, s. 1–9.
- Stola W., 1992, *Struktura funkcjonalna wsi polskiej*, „Biuletyn KPZK PAN” z. 158, Warszawa.
- Struktury i procesy osadnicze*, 1971, Instytut Śląski, Opole–Wrocław.
- Terluin I., 2001, *Rural Regions in the EU. Exploring Differences in Economic Development*, „Nederlandse Geografische Studies” vol. 289.
- Toth J., 1988, *Urbanizacio az Alfoldon*, Akademiai Kiado, Budapest. The Process of Urbanisation in the Great Hungarian Plain.
- Wilkin J., 1999, *Pozarolnicze funkcje obszarów wiejskich*, „Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu” t. 1, z. 3, Rzeszów.
- Zagożdżon A., 1964, *Problematyka zespołów osadniczych*, „Przegląd Geograficzny” z. 4, s. 387–398.
- Zagożdżon A., 1966, *Zespoły osadnicze o funkcjach nierolniczych jako forma urbanizacji wsi*, [w:] *Problemy ewolucji układów osadniczych na tle procesów urbanizacyjnych w Polsce*, Warszawa, s. 103–128.
- Zagożdżon A., 1971, *Zespół osadniczy Zawadzkie*, „Studia Społeczno-Ekonomiczne” t. 2, Opole, s. 145–152.
- Zagożdżon A., 1978, *Rozwój struktury przestrzennej strefy podmiejskiej Opola*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 324, Prace Instytutu Geograficznego, seria B, z. 2, s. 3–18.
- Zagożdżon A., 1987, *Ośrodki lokalne w układach regionalnych – kraj a region*, [w:] *Problemy przestrzenno-rozwoju ośrodków lokalnych (na przykładzie Korfantowa w województwie opolskim)*, red. K. Heffner, Instytut Śląski w Opolu, Opole, s. 9–52.
- Zagożdżon A., 1988, *Osadnictwo – trwałość i zmienność. Prawidłowość i logika a przypadkowość przemian dawnych i współczesnych*, [w:] *Procesy urbanizacji i przekształcenia miast w Polsce*, Ossolineum, Wrocław, s. 57–74.
- Zathey M., 2003, *Wrocławska strefa suburbanalna*, [w:] *XVI Konwersatorium Wiedzy o Mieście. Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni*, Uniwersytet Łódzki, Łódź, s. 239–246.
- Zioło Z., 2008, *Renesans badań nad procesami semiurbanizacji*, [w:] *Obszary urbanizacji i semiurbanizacji wsi polskiej a możliwości ich rozwoju w ramach PROW 2007–2013*, red. T. Markowski, Z. Strzelecki, „Studia KPZK PAN”, t. 119, Warszawa, s. 163–169.

SEMIURBANIZACJA A SUBURBANIZACJA. EWOLUCJA PROCESÓW W AGLOMERACJI OPOLSKIEJ

ABSTRAKT: Dyskusja o charakterystycznych cechach procesu urbanizacji zachodzącego na wiejskich obszarach Opola rozpoczęta została bardzo wcześnie, na początku XIX w. Proces urbanizacji był związany z industrializacją obszarów wiejskich i został w tym kontekście określony jako proces semiurbanizacji. Ten proces był paralełą suburbanizacji, a wiele przestrzeni było nimi objętych. Dyskusja nad badaniami i naukowymi korzeniami terminu „semiurbanizacja” jest prowadzona zarówno w geografii społeczno-ekonomicznej, polityce regionalnej i polityce rozwoju obszarów wiejskich, jak i w lokalnych ośrodkach badawczych. Szczególna uwaga była poświęcona genezie procesu urbanizacji w wiejskich przestrzeniach Śląska Opolskiego i rozwojowi tego procesu (evolucji) przed okresem transformacji gospodarczej w Polsce. Analizie podlegało także rozprzestrzenianie się tegoż procesu w całym regionie.

W opracowaniu przedstawiono cechy charakterystyczne dla procesu urbanizacji na obszarach wiejskich, które można objąć ogólnym terminem semiurbanizacji. Omówiono także – na przykładzie dobrze rozpoznanego i udokumentowanego procesu urbanizacji w strefie aglomeracji opolskiej – trudności w precyzyjnym rozróżnieniu semiurbanizacji i suburbanizacji. Podjęto też próbę sklasyfikowania zjawisk urbanizacyjnych zachodzących na obszarach wiejskich aglomeracji opolskiej i regionu opolskiego w okresie transformacji.

SŁOWA KLUCZOWE: proces suburbanizacji, semi-urbanizacja, aglomeracja opolska

